

УДК 655(477)"185/190"(092)

Наталія Кучмесва,
старший науковий співробітник
відділу наукового опрацювання
документів і організації каталогів
Книжкової палати України

Олександра Кравчук,
науковий співробітник
відділу наукового опрацювання
документів і організації каталогів
Книжкової палати України

Стефан Васильович Кульженко — видатний український друкар

У січні 2017 р. виповнилося 180 років від дня народження видатного українського друкаря, видавця-просвітителя Стефана Васильовича Кульженка (1837—1906). Народився він у м. Баришівка Переяславського повіту Полтавської губернії, у козацькій родині, яка упродовж багатьох десятиліть імперського життя України, не втратила ідей свободи, що народжувалися свого часу за Дніпровськими порогами. Шлях до визнання С. Кульженко розпочав з навчання у духовному училищі, яке діяло при Софійському соборі у Києві. У 1848 р. доля привела хлопця до типографії І. Вальнера, де спочатку він був учнем, а згодом, опанувавши обслуговування друкарської техніки, навчав працювати на ній робітників з типографії Свято-Успенської Києво-Печерської лаври [4]. У 1857 р. С. Кульженко працював друкарем у типографії Гаммершміда, яка розмішувалася у будинку № 27 по вулиці Александрівській. Стефану довелося виконувати замовлення відомого історика, археолога, письменника, статського радника М. Сементовського, який видавав журнал "Киевские достопримечательности и древности". Робота С. Кульженка була високо оцінена, й у віці 22 років він уже керував типографією М. Сементовського.

З 1862 р. С. Кульженко працював у типографії І. Давиденка, подолавши за рік шлях від конторника до управителя. У 1864 р., через переїзд до Санкт-Петербурга, І. Давиденко запропонував С. Кульженку орендувати типографію. Відповідно до умов, підприємство передавалося на 10 років, зі щорічною оплатою у 5000 руб. Отже, разом із товаришем С. Кульженко відкрив власну друкарню. За три роки вони не лише отримали прибутки, а й придбали у Німеччині нове обладнання, зокрема паровий двигун [8]. Від 1874 р. С. Кульженко почав працювати самостійно.

У 1880 р. С. Кульженко закінчив будівництво нового приміщення типографії по вул. Ново-Єлизаветинській, 4 (на земельній ділянці, придбаній у В. Тарновського за 5328 руб.). Друкарню було обладнано за останнім словом техніки. У приміщенні працювало п'ять великих машин для швидкого друку (їх приводили в дію парові двигуни), чотири типографічні преси й три літографічні станки. Згодом С. Кульженко створив і випускав одну з найкращих не лише в Києві, а й у Російській імперії типографій, до складу якої входили дві словолитні, літографії, стереотипії, фототипії, гальванопластикова майстерня. Зокрема, наприкінці XIX ст. він придбав типографії Завадського й Розенталя. У 1897 р. його власністю стала друкарня Київського Імператорського університету святого Володимира. Одним із перших С. Кульженко почав використовувати у роботі електричний струм.

Друки типографії С. Кульженка можна було придбати у видавничій книгарні, яку відомий підприємець відкрив на Хрещатику 1874 р. Серед продукції — підручники, календарі, довідники, поштівки тощо. Магазин був місцем

"паломництва" тогочасної київської інтелігенції, студентів, міщан. Згодом таких крамниць стало кілька. У 1900 р. син С. Кульженка Михайло тримав книгарню у будинку М. Попова (на Хрещатику, 29), а інший син — Сергій — на Хрещатику, 23. Як і раніше, магазини родини Кульженків були популярними серед міщан. У той час типографія співпрацювала і з іншими книгарнями.

У 1882 р. С. Кульженко експонував свої друки у Москві на Всеросійській виставці та отримав Велику срібну медаль, що привернуло до його типографії увагу чи не всієї імперії.

Своєрідним шедевром друкарського мистецтва стало видання "Киев теперь и прежде" М. Захарченка (1888), присвячене царю Олександру II. Книга висвітлювала історію Києва від найдавніших часів до XIX ст. Особливу увагу було приділено пам'яткам і святиням. Видання супроводжували фотографії соборів, будівлі Київського університету св. Володимира, вулиць міста тощо. Типографські кліше робили зі знімків, які зберігалися в особистій колекції С. Кульженка. Книга мала 105 ілюстрацій у тексті й окремі кольорові фотографії на вкладках. У типографії було розроблено три варіанти видання — ошатне за ціною 10 руб., в англійській оправі — 6 руб. і "елементарне" — 5 руб. Сьогодні з виданням можна ознайомитися у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого.

Не пройшов повз зацікавлену аудиторію вихід у типографії С. Кульженка "Истории искусств" С. Байє. Перше видання датовано 1902 р. Згодом, 1914 р., його перевидав син видатного друкаря — Василь Кульженко. У книзі в популярній формі викладено історію мистецтв від витоків до XVIII ст. Видання, як і більшість друків типографії, ошатно ілюстроване. У тексті уміщено 350 ілюстрацій, 28 фототипії і 2 кольорові таблиці. Сьогодні книга зберігається у бібліотеці Національного технічного університету України "Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського".

Загальна кількість видань друкарні С. Кульженка сягнула понад 1000. Особливо вражають "Альбом художника Саврасова", "Выставка 1896 года", "Казки Андерсена", перекладені М. Старицьким, із попереднім словом та ілюстраціями відомого українського художника О. Мурашка, твори Т. Шевченка [3]. У типографії С. Кульженка також було видано твори В. Самійленка, І. Нечуя-Левицького, С. Руданського, україномовні переклади класики світової літератури.

З 1884 р. постійними замовниками друкарні стали власники газет. У типографії С. Кульженка виходили періодичні видання: газети "Заря", "Киевское слово", "Киевская газета" і значна кількість журналів, зокрема "Земледелие" й "Инженер". Видавець писав: "Многоуважаемый Евгений Александрович! Принимаю на себя издание газеті "Киевское слово" и рассчитывая на Ваше благосклонное участие, в трудах редакции, покорнейше прошу Вас не отказать по-

жаловать на частное совещание, имеющее бить 20-го сего сентября в 8 ч. вечера в моей квартире. С совершенным почтением С. Кульженко" [2]. Газета виходила друком до 1905 р. Під час революційних подій влада закрила видання, що згодом поновили під назвою "Новый век". Остаточного заборонено 1906 р.

Беззаперечним шедевром стали "Види Києва" — окремі листи, добірки різних форматів, альбоми [7]. На фотографіях зображено міські пейзажі, вулиці, площі, окремі будівлі, храми, пам'ятники та ін. Видання типографії були доступними для широкого загалу, оскільки власник проводив демократичну цінову політику. Наприклад, комплект із 20—30 фоторепродукцій у спеціальній теці із фірмовим клеймом коштував 1,5—3 руб. Листівки із видами Києва продавалися лише за 5 копійок [9]. Також побачили світ види Одеси, Житомира, Парижа. Друкуючи різноманітні твори, С. Кульженко проводив копітку роботу з їхніми авторами й оформлювачами. Навіть створюючи шедеври, він прагнув до ідеалу й зазвичай залишався незадоволений результатом. 3 грудня 1898 р. С. Кульженко написав листа відомому художнику В. Васнецову, який допомагав з оформленням книги "Собор Святого і рівноапостольного князя Володимира в Києві". Видавець зазначав: "Многоуважаемый Виктор Михайлович! Прилагая при сем изданную мною книгу "Собор св. Владимира в Киеве", я прошу извинения — во-первых, в том, что до сих пор Вам ее не прислал, что в книге есть погрешности; последнее обстоятельство, главным образом, и явилось тормозом в высылке Вам книги. <...> Мне кажется — что самое слабое место — это "Преддверие Рая". Помимо того, что вообще это неудобная вещь для фотографии, и принимая во внимание — что мне мешали производить съемку — неудивительно, что вышло нечто несообразное. Имея желание повторить издание и исправить погрешности, я прошу сказать Ваше веское слово и указать возможность достать фотографию с картины "Преддверие Рая", а также не отказать прислать Вашу фотографическую карточку для воспроизведения во втором издании. <...>" [1]. Згодом книгу було перевидано кілька разів, а саме у 1905 р., і після смерті Стефана Васильовича — у 1915 р. До роботи над виданням 1905 р. запросили відомих художників В. Васнецова, М. Нестерова, П. Сведомського. Книгу прикрасили 105 малюнків, розміщених у тексті, й 42 ілюстрації на окремих вклейках (фототипії, фотоцинкографії, літографії).

Ще однією справою життя С. Кульженка стала підготовка кваліфікованих кадрів як для власної типографії, так і для поліграфічної справи Києва загалом. За ініціативою інспектора друкарень і книжкової торгівлі О. Нікольського для розробки положення про школу й залучення до справи меценатів було створено спеціальну комісію. До її складу увійшли С. Кульженко, К. Мілевський І. Чоколов й Г. Фронцевич. Меценатом, який підтримував започатковану справу, став Н. Терещенко, який виділив на функціонування школи 10 тисяч руб. До нього долучилися й інші приватні особи та організації. Серед них — редактор газети "Киевлянин" Д. Піхно, Є. Терещенко, власники друкарень П. Барський, М. Корчак-Новицький, С. Кульженко, І. Чоколов, товариство "Куш-

ніров і К^о", Дитятківське паперове товариство, Духовний собор Києво-Печерської лаври, Управління Південно-західних залізниць [5]. Новоутворена школа отримала назву "Художньо-реміснична учбова майстерня друкарської справи". Її урочисто відкрили 2 листопада 1903 р. До школи набирали дітей віком 12—16 років, які мали здібності до малювання, навчання тривало упродовж трьох років. З 1905 р. школа діяла в будинку по вул. Софіївська, 7.

Знаний книговидавець був також відомим меценатом. Його коштом було засновано й функціонувало "Общество вспоможения рабочих печатного дела". При типографії С. Кульженко відкрив загальноосвітню школу для дорослих, а також організував хор, в якому залюбки співав разом із робітниками. Три роки поспіль творчим колективом керував відомий диригент хору Софійського собору Я. Калішевський [6]. Відомий друкар також був дійсним членом Київського Руського Драматичного товариства й неодноразово виступав на різних сценах міста.

Після смерті видавця родинну справу очолив його син Василь.

Діяльність Стефана Васильовича Кульженка, відомого книговидавця й мецената, визначила основні тенденції та перспективи розвитку поліграфії й книговидавництва у другій половині XIX — на початку XX ст. Завдяки енергійній роботі, творчій активності С. Кульженка в Києві було створено одну з найкращих у Російській імперії друкарень, яка улашувалася високоякісними ілюстрованими друками.

Список використаної літератури

1. Васнецов В. М. Письма. Дневники. Воспоминания. Суждения современников / сост., вступ. ст. и примеч. Н. А. Ярославцевой. — Москва : Искусство, 1987. — 496 с., [24] л. ил.
2. Лист В. Кульженко [Е. А.] // Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського, Ф. III, Од. зб. 10064, 1 арк.
3. Лист М. Кульженко до В. Модзалевського від 4 лютого 1913 р. // ІР НБУВ, Ф. III, Од. зб. 35038, 1 арк.
4. Махун С. Стефан Кульженко — некоронований цар друкарської справи / С. Махун // Дзеркало тижня. — 2004. — № 32 (507). — С. 12.
5. Парійська Л. Перша школа поліграфічних кадрів / Л. Парійська. — Режим доступу: http://vuam.org.ua/uk/704:%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B0_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B2. — Назва з екрана.
6. Рожановский В. Книгоиздатель Кульженко / В. Рожановский // Зеркало недели. — 1996. — № 50 (115). — С. 11.
7. Родик К. Біографія-підручник. Київський видавець Стефан Кульженко друкував книжки такої якості, що їх дарували імператорові / К. Родик // Україна молода. — 2010. — № 183 (3948). — С. 9.
8. Северова И. Украина в лицах. Стефан Кульженко — первопроходец издательского дела / И. Северова. — Режим доступа: <http://ubr.ua/business-practice/ups-and-downs-in-business/kraina-v-licah-te-fan-uljenko-pervoprohodec-izdatelskogo-dela-217672>. — Загл. с экрана.
9. Шестерикова О. Друкарська справа Стефана Кульженка / О. Шестерикова // Хрещатик. — № 38 (4245). — С. 3.

Надійшла до редакції 17 січня 2017 року